

TEMURIY MALIKALAR MA'NAViy MEROSINI TALABA-QIZLARDA MA'NAViy-AXLOQiy QADRIYAT SIFATIDA TAKOMILLASHTIRISH

Qurbanova Dilafruz Toshturdiyevna
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti assistenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Temur va temuriylar sulolasiga mansub xotin-qizlardan Saroymulk xonim, Gavharshod begim Xonzoda begim, Gulbadan begim, Nurjahan begim (Mehriniso), Mumtozmahal, (Arjumand bonu) Zebuniso begimlarning ma'naviy merosi vositasida -axloqiy qadriyatlarini takomillashtirishning nazariy asoslari yoritilgan.

Kalit iboralar: ma'naviyat, tarixiy xotira, temuriy malikalar, talaba-qizlar axloqiy sifat, axloqiy qadriyat, talaba qizlar.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ ЦАРСТВ ХРАМА КАК ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ У СТУДЕНТОВ

Курбанова Дилафруз Тоштурдиевна
ассистент Узбекско-Финляндского педагогического института

Аннотация. В данной статье духовно-нравственные ценности студенток совершенствуются посредством духовного наследия женщин, принадлежащих к династии Тимуридов, Сароймслк Бегим, Гавхаршад Бегим Ханзода Бегим, Гулбадан Бегим, Нурджахан Бегим (Мехринисо), Мумтозмахал, Зebinисо Бегим с излагаются теоретические основы.

Ключевые слова: духовность, историческая память, тимуридские принцессы, студентки, моральные качества, нравственная решимость, студентки.

IMPROVING THE SPIRITUAL HERITAGE OF TEMPLE QUEENS AS SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN STUDENT GIRLS

Kurbanova Dilafruz Toshturdiyevna
assistant of Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute

Abstract. In this article, the spiritual and moral values of female students are improved through the spiritual heritage of women belonging to the Timurid dynasty, Saroymslk Begim, Gavharshad Begim Hanzoda Begim, Gulbadan Begim, Nurjahan Begim (Mehriniso), Mumtozmahal, Zebiniso Begim, and the theoretical foundations are outlined.

Key words: spirituality, historical memory, Timurid princesses, female students, moral qualities, moral determination, female students.

Kirish. Ayolga ehtirom ko'rsatish, uni e'zozlash xalqimizga xos oliyjanob xususiyatlaridan biri. Respublikamizda xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rni va mavqeyini mustahkamlash borasida davlat ahamiyatiga molik tarixiy ishlar amalga oshirilmoqda. Jamiyatda siyosiy, ijtimoiy, ma'naviy muhit barqarorligi va taraqqiyoti ko'p jihatdan oilaga, ayollarga bo'lgan munosabat va e'tibor bilan belgilanadi.

Davlatimiz rahbari ayollarimizning jamiyatdagi o'rni va roliga yuqori baho berib, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, xotin-qizlarimizni bilimdon, zamonaviy mutaxassis, malakali kasb egalari bo'lishlari hamda sog'lom va ishbilarmon, uddaburon uy bekasi bo'lish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, birinchi navbatda sog'lom bola tug'ilishi va uni tarbiyalash, onalar va bolalar sog'ligini muhofaza qilish davlatimiz va jamiyatimizning doimiy e'tiboriga ega ustuvor vazifa ekanligiga doimiy ravishda alohida e'tibor qaratmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev "...xabaringiz bor, biz o'z faoliyatimizning ilk kunlaridan boshlab munis va mo'tabar ayollarimizning og'irini yengil qilish, huquq va manfaatlarini ta'minlash, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirish masalasini davlat siyosatining muhim yo'nalishi sifatida belgidik. Barcha islohotlarimizning mazmuni, "Inson qadri uchun" tamoyilining mohiyati ham aynan shunga qaratilgan. Agar biz xalqimiz bizdan rozi bo'lishini xohlasak, avvalo, mo'tabar onalarimiz, opa-singillarimiz, qizlarimiz uchun munosib turmush sharoitini yaratib berishimiz kerak", – degan edi [1].

Talaba-qizlarda yuqoridagi sifatlarni tarbiyalash uchun yurtimizda juda ko'plab boy adabiy ilmiy meroslar bor. "Al-adaba" deb ataladigan, buyuk allomalarimizning odob-axloq, insoniy fazilatlar, ta'lim-tarbiyaga

bag'ishlangan boy ma'naviy merosi pedagogik jihatdan kam o'rganilgan qismlardan biridir. Shu jumladan, Temuriy malikalar ma'naviy merosi asosida talaba-qizlarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni takomillashtirish bugungi kunda dolzarb pedagogik muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Tariximizda XIV-XVI asrlar chuqur iz qoldirgan, desak mubolag'a bo'lmaydi. Bu davrda iqtisodiy, siyosiy, madaniy sohada muhim o'zgarishlar sodir bo'ldi. Markazlashgan davlatning tashkil topishi natijasida maorif, ilm-fan, madaniyat, qurilish va obodonchilik ishlari yuqori pog'onaga ko'tarildi. Ayniqsa, ta'lim-tarbiya sohasini rivojlantirishga e'tibor qaratildi.

Amir Temur va temuriylar davridagi maorif va ta'lim-tarbiyaga oid rivojlanishida bevosita temuriy malikalarning o'rni beqiyos bo'lgan. Erkakka hurmat, sharm-hayo, uyat, andisha, iymon-e'tiqodlilik o'zbek ayoliga xos fazilat. Shu bois, azaldan tajribali, andishali, sadoqatli, iboli, hayoli, mehribon onalar tarbiyalayotgan farzandlar g'ururli, e'tiqodli, iymoni butun, mehnatsevar bo'lib voyaga yetishgan. Bu esa bugungi kunda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar qatorida temuriy malikalar ma'naviy merosi asosida talaba-qizlarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirdi.

Birgina Temur va temuriylar sulolasiga mansub xotin-qizlardan ayrimlariga to'xtalib o'taylik. Saroymulk xonim Amir Temurning rafiqasi, Qozonxonning qizi (1341-1408), Gavharshod begim Shohruh Mirzoning rafiqasi (1379-1457), Xonzoda begim Umarshayx Mirzoning to'ng'ich qizi, Boburning opasi (1477-1544), Gulbadan begim Zahriddin Muhammad Boburning uchinchi qizi (1523-1603), Nurjahon begim (Mehriniso) Jahongirshohning suyakli xotini (1577-1645), Mumtozmahal (Arjumand bonu) Shohjahonning xotini (1594-1631), Zebuniso begim Avrangzeb Olamgironing katta qizi (1639-1702) shular jumlasidandir.

Ushbu malikalar to'g'risida ko'pgina qo'lyozma toshbosma asarlarda tegishli ma'lumotlar uchraydi. Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha Sohibqiron bobomiz hayoti va ijodiga nazar tashlar ekanmiz, u oila a'zolari, farzandlari va oddiy xalqni yuksak axloqiy qoidalarga amal qilishga undagan, mamlakat sultoni sifatida talab qilganligining guvohi bo'lamiz. Uning barcha tarbiyaviy g'oyalari oilasiga, farzandlariga, ahli ayoliga, amiru-ulamolariga, saroy ayollariga bo'lgan munosabatlari orqali namoyon bo'lgan.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Xotin-qizlarga bo'lgan hurmati, ularni ona, qiz, zaifa sifatida e'zozlash, har qanday xavf-xatardan himoya qilishi sog'lom farzandlarni dunyoga kelishi uchun zamin hisoblangan. Xotin-qizlar oila tayanchlari, hayotning davomiyligini ta'minlovchi ulug' kuch sifatida e'zozlangan. Shuning uchun temuriy malikalar fahm-farosatli, zukko, tadbirkor, ziyrak, oqila, ma'rifatli, insonparvar, dono bo'lib yetishgan. Ushbu fazilatlardan kelib chiqqan holda bugungi kunda tobora dolzarbligi ortib borayotgan jamoat orasida o'zini tutish qoidalari, xushmuomalalik odobi, yoshga qarab muloqotda bo'lish, salomlashish, hol-ahvol so'rash qoidalari, kundalik turmush tartibi, kiyinish, kiyim tanlash me'yorlari, orastalik bilan bog'liq talablar, mehnat qilish va mehnatga munosabat odobi kabi xislatlarni talaba-qizlarimizda ma'naviy-axloqiy qadriyat sifatida takomillashtirib borishimiz zaruriyatga aylanmoqda.

Tarixchi olim Turg'un Fayziyevning temuriy malikalarga bag'ishlangan tadqiqot ishlari e'tiborga molik [2]. Olim Temur va temuriylar davri tarixini, jumladan, temuriy shahzodalar va malikalar haqidagi ma'lumotlarni to'plab, tahlil qilib, ko'plab tarixiy manbalarga tayanib 1995-yilda "Temuriylar shajarasi" kitobini nashr ettirdi [3]. Xarakterli jihati shundaki asarda temuriy malikalar, ularning kelib chiqishi, insoniy fazilatlari, shajaralari to'g'risida batafsil ma'lumot beradi. Olimning temuriy malikalarga bag'ishlangan yana bir risolasi Sharqning bulbuli deb nom olgan Zebuniso begimga bag'ishlangan. Muallif XVII asrda boburiylar xonadonida tug'ilib voyaga yetgan Zebunisoning hayoti va faoliyati, madaniy merosiga oid ma'lumotlarni fors tilidagi manbalar orqali bayon qiladi.

Izzat Ahmedov tomonidan nashrga tayyorlangan "Dunyo malikalari" to'plamida muallif ko'pgina tarixiy hujjatlar, manbalardan foydalanib, dunyo mamlakatlarining aksariyatida mashhur va tarixiy shaxsga aylangan ayollarning insoniyat tarixiga qo'shgan salmoqli hissalarini, ko'rsatgan xalq qahramonlarining jasoratlari, davlatni qanday boshqarganliklari, oilaparvarligi, insoniy fazilatlarni kengroq yoritishga harakat qilgan. Ushbu to'plamda temuriy malikalardan Saroymulk xonim, Gavharshod begim, Xonzoda begim, Gulbadan begim, Jahonoro begim, Zebuniso begimlar haqida ulardagi insoniy fazilatlar to'g'risida yozgan. Jumladan, "...Saroymulkxonim nozik did va farosat bilan o'zgalardan ajralib turadigan, husn-latofat bobida ham benazir ayollardan edi. Saltanat ishlarida o'z maslahatlari bilan qatnashib turar, ayniqsa, ilm-ma'rifatga alohida e'tibor ila qarab, tolibi ilmlarga homiylik qilar edi", - deb ta'kidlaydi muallif [4].

Boburning eng sevimli farzandlaridan biri Gulbadan begim bo'lgan. U saroyda katta obro'-e'tiborga sazovor bo'lgan. Shu bois, Gulbadan begim akasi Xumoyun vafotidan keyin ham uzoq yillar yashab Boburiylar avlodi to'g'risida "Humoyunnoma" asarini yozadi. Ushbu asar oradan bir necha asr o'tsa ham avloddan avlodga o'tib

kelmoqda. Manbalarga qaraganda Gulbadan begim o'z davrining oqila, donishmand ayollaridan biri edi. U "Humoyunnoma" asarida saroy ahlining turmush tarzi, tarixiy asarlarda uchramaydigan Boburshoh xonadonining nozik xususiyatlari, oilaviy sharoitlari, to'y va a'za bilan bog'liq udumlar, uy-ro'zg'or asboblari, kiyim-kechak turlari va boshqa jihatlar haqida batafsil bayon qiladi.

"Humoyunnoma"da XVI asrda Bobur ayniqsa, Humoyun saroyidan xotin-qizlar ahvoli va ularning feodal jamiyatda tutgan o'rinlari haqida ko'p fikr-mulohazalar bildirilgan. Gulbadan begimning yozishicha "begimlar" ayrim hollarda davlatda katta o'rin tutganlar. Masalan, Gulbadan begimning o'zi Humoyun davrida davlat miqyosida diplomatik munosabatlarda ishtirok etgan. Ular shodlik kunlarida mardona kiyimlar kiyishganlar va chavandozlik, tirandozlik kabi o'yinlarda faol qatnashganlar [5].

"Humoyunnoma" asarida ta'kidlanishicha o'rta asr tarixchilari orasida bizga faqat ikkita xotin-qiz manbashunosning nomi ma'lum. G'arbdagi olima – tarixchi vizantiyalik malika Anna Komen (XI-XII asr) bo'lib, u o'z otasi va akasining tarixini yaratgan. O'rta Sharqda esa O'rta Osiyo, Hindiston va qisman Afg'oniston tarixining ma'lum bir davrini mohirona aks ettirgan Gulbadan begim o'z davrining murakkab feodal munosabatlarini nihoyat chuqur fahmlay olgan va u voqealarni ta'sirli jumalalarda bayon qila olgan ajoyib shaxsdir [5].

Ibn Arabshoxning "Ajoyib ul maqdur fi tarixi Taymur" (Temur tarixida taqdir ajoyibotlari) asarida A. Temur qo'shini haqida quyidagi ma'lumotni beradi: -"Temur askarlari ichida ayollar ham ko'p bo'lib, ular jang va to's-to'polonlari va shiddatli to'qnashuvlarda matonat ko'rsatardilar. Ular dushman erkaklariga qarshi turib, mardonavor urush qilardilar, qilich bilan zarba berishda va kamondan otishda mohir erkaklardan ko'ra ham ortiqroq ish qilardilar. Agar ulardan biri homilador bo'lib, yo'lda ketayotgan paytda uni dard tutsa u o'z jamoasidan ajralib, yo'ldan chetga chiqardi va ulovdan tushardi.

Ko'zi yorigach chaqalogini o'rab olib, uloviga minardi va jamoasiga qo'shildilar". [6].

Tadqiqot metodlari

Tadqiqotda temuriylar davri madaniyati va temuriy malikalar ma'naviy merosiga oid pedagogik, tarixiy, adabiy, etnografik manbalar tahlili usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar

Prezident Shavkat Mirziyoyev obro'-e'tiborli, katta hayotiy tajribaga ega "Oqila ayollar" harakatini tashkil qilishni taklif etdi. Davlat rahbari bu haqda 2022-yil 1-mart kuni o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida "Bu harakat tom ma'noda mahallaning vijdoniga aylanishi kerak. Chunki ma'rifatli jamiyatni ma'rifatli onalarsiz qurib bo'lmaydi. Biz Uchinchi Renessans poydevorini qurish, jamiyatda yangi ma'naviy makon yaratish haqida gapirar ekanmiz, bu ishlarni oila, onalar ma'naviyati bilan uzviy amalga oshirishimiz zarur. Hech bir ona farzandining kelgusida baxtsiz bo'lishini istamaydi. Shu ma'noda, men muhtarama onalarimizga murojaat qilmoqchiman. Bugun biz vatanning shon-shuhratini yuksaltiradigan tarixiy davrga qadam qo'ydik. Shuning uchun, sizlar farzandingizning qalbiga ulug' maqsadlarni, ezgu g'oyalarni singdiring, buyuk orzularni joylashga intiling" deya alohida ta'kidlab o'tdilar.

Bizning fikrimizcha, hozirgacha uzoq asrlar davomida ayollarning jamiyatdagi o'rni yetarlicha o'rganilgani yo'q. Tarixchilar, sotsiolog, faylasuf, pedagog olimlar tarixiy qo'lyozma asarlar va boshqa manbalar orqali bu muammoni tadqiq qilishlari maqsadga muvofiq bo'ladi. Amir Temur davrida ayollarga bo'lgan munosabatni o'rganish yoshlar uchun ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda, milliy g'ururni yuksaltirishda ulkan ahamiyat kasb etadi.

Amir Temur va temuriylar davri tarixi milliy tariximizning ajralmas qismidir. Mustaqillik tufayli xalqimizning tarixiy xotirasi qayta tiklandi. Milliy an'analar va ko'hna madaniyatimiz qaytadan yuz ochmoqda. Ulug' ajdodlarimizni yod eta boshladik. Ular qoldirgan ma'naviy merosni o'zlashtirayapmiz.

O'zining dunyoqarashida tasavvuf ta'limotini asos qilib olgan Amir Temur o'z "Tuzuklar"ida maorif va yoshlar tarbiyasi haqida ko'pgina g'oyalarni olg'a suradi. Ayniqsa, fuqarolarning axloqi, yoshlarning xulq-atvori haqidagi fikrlari o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Bu fikrlarni chuqur va asosli o'rganib, hayotga tatbiq etish davrimiz ehtiyoji va talabiga aylangan.

Tabaqalar orasidagi tarbiyani zanjirga o'xshatish mumkin. Bir-biri bilan mustahkam bog'liq bo'lgan amirlar, beklar, maliklar o'z farzandlari tarbiyasini saroy tarbiyasiga taqlidan tashkil etganlar. Hunarmand va dehqonlar esa amiru-beklar, qozilar oilasidagi bola tarbiyasini namuna sifatida qabul qilganlar. Lekin, shubhasizki, har bir tabaqaning o'ziga xos xususiyatlari bo'lgan.

Qishloqlardagi masjid qoshida, albatta maktab bo'lgan. Har qishloqdagi masjidlar soni ba'zan to'rttagacha yetgan. Qishloq bolalarini ota-onalari kelajakda masjidga imom yoki savodi yo'q odamlarga ariza yozib beruvchi

mirza bo'lar, degan maqsadda o'qitganlar. Qishloq maktablarida bolalar xat-savod chiqarganlar, mantiq, hisob darslari o'tilgan. Hofiz, Bedil, Navoiy o'qitilgan.

Qizlar asosan bo'lajak xonadon bekasi, erning yordamchisi sifatida tarbiyalanganlar. Ularga erkaklarga baxt bag'ishlovchi zot deb qaralgan. Qo'llari nozik, kiyimlari go'zal, bolalari sog'lom bo'lishi kerak, deb hisoblangan. Malikalar biror musiqa asbobini chalishni bilish, she'r ilmi va nafis san'atning ba'zi turlarini egallashlari shart edi. Zebuniso begim, Gulbadan begim bunga misol bo'la oladi. Ba'zi aslzoda ayollar, xususan shohoyimlar saroy ishlariga aralashganlar. Bibixonim hatto qabul paytida Amir Temurning yonida o'tirgan. Xullas, qizlar tarbiyasi ham o'g'il bolalarning tarbiyasiga o'xshab tabaqalarning bir-biriga taqlidi asosida tashkil etilgan.

Milliy pedagogikamiz milliy ruhiyatimizni aks ettiradi. Har bir jamiyatda ma'naviy dunyo qaysi darajada bo'lsa, jamiyat ham xuddi shu darajada bo'ladi. Amir Temur va temuriylar davridagi ilmu-amal va ta'lim-tarbiya masalalariga alohida e'tibor berilishi moddiy va ma'naviy yuksalishga asos bo'ldi. Bu borada temuriy malikalarning xizmati tahsinga loyiq. Boshqacha aytganda temuriy malikalarning odob-axloqi, tadbirkorligi, xushmuomalaligi, ziyrakligi, topqirligi, bag'rikengligi, oqila, donishmandligi, latofatligi, dono maslahatchi, ilm-ma'rifat homiysi bo'lishi, bir so'zligi, qat'iyatligi, irodaliligi, iffatliligi kabi sifatlar temuriylar davrining ma'naviy yuksalishiga xizmat qilgan.

Shu jihatdan olganda temuriy malikalarning bu insoniy fazilatlaridan talaba-qizlar ma'naviyatini shakllantirishda foydalanish davr talabi bo'lib turibdi.

E'tiborli jihati shundaki, temuriy malikalar qurilish, obodonchilik ishlariga ham e'tibor berganligini ta'kidlash lozim. Jumladan, Saroyimulk xonim qurdirgan madrasa XIV asr oxiri va XV asr boshlarida Samarqandda madrasalar orasida o'z mahobati bilan ajralib turgan. Manbalarda ta'kidlanishicha, Saroyimulk xonim madrasasi XVI asr oxirida Buxoro Amiri Abdullaxon tomonidan buzdirib tashlangan. Sohibqiron Amir Temur 1399-1404-yillarda Saroyimulk xonimga atab "Bibixonim" masjidini qurdirgan. Hozirgi kunda ushbu masjid sayyohlar va ziyoratchilar uchun muqaddas joyga aylangan [7].

Xulosa va takliflar

Tarbiya shaxsni shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayon hisoblanib, tarbiyalanuvchilarning shaxsiga muntazam va tizimli ta'sir etish imkonini beradi. Talaba-qizlar ongida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining takomillashganlik darajasiga bog'liq bo'lgan ijtimoiy-manaviy voqelik ta'lim-tarbiyada dolzarb muammolardan biridir.

Shu bois, yurtimizda amalga oshirilgan keng qamrovli ishlar kelajagimiz egalarini Vatanga, milliy g'oyalar, ma'naviy qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash jarayoni va maqsadi bilan uzviy bog'liq holda talqin qilinadi.

Talaba-qizlar ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni takomillashtirish samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy jihatdan o'rganish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi va tavsiyalar ishlab chiqildi:

- temuriy malikalar Bibixonim, Gavharshod begim, Xonzoda begim, Gulbadan begim, Nurjahon begim, Mumtozmahal (Arjumand bonu), Zebuniso begim kabi malikalar tomonidan barpo etilgan me'moriy obidalar, yaratilgan nodir asarlar insoniyat ma'naviy xazinasining durdonasi va jahon madaniyatining ajralmas qismi sifatida mustaxkamlash;

- mamlakatning tarixiy merosini talaba-qizlar ongiga singdirishda turli tadbirlar, kechalar taskil etish;
- oliy ta'lim va professor-o'qituvchilar tomonidan ekskursiyalarini sifatli tashkil etish;
- temuriy malikalar ma'naviy merosi asosida talaba qizlar ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni takomillashtirishda ilmiy-ommabop ma'lumotlarni radio, teleko'rsatuv hamda internet tarmoqlaridan keng foydalanishni yo'lga qo'yish.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, yoshlar tarbiyasining samaradorligi, ularda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni takomillashtirish har bir oila, ta'lim muassasasida tarbiyaning qaysi prinsip asosida tashkil etilganiga bog'liq.

Temuriy malikalar ma'naviy merosi asosida talaba-qizlarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni takomillashtirish ham kafolatlangan samaradorlik bera oladi, deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

Mirziyoyev Sh. Ilm-fan yutuqlari – taraqqiyotning muhim omili // O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning mamlakatimizning yetakchi ilm-fan namoyandalari bilan uchrashuvdagi nutqi. 2016-yil 30-dekabr.

Fayziyev T. Temuriy malikalar. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1994. – 40 b.

Fayziyev T. Temuriylar shajarasi. – Toshkent: Info kapital books nashriyoti, 2020. – 368 b.

Ahmedov I. Dunyo malikalari. – Toshkent: Zarqalam nashriyoti, 2005. –140 b.